

РЭЦЭПЦЫЯ ТВОРЧАСЦІ БАЛЯСЛАВА ЛЕСЬМЯНА Ў БЕЛАРУСІ

Гісторыя станаўлення і развіцця беларуска-польскіх літаратурных сувязей займае значнае месца ў сучаснай навуцы. Шматлікія даследчыкі вывучаюць складаныя працэсы беларуска-польскіх стасункаў у розныя гістарычныя перыяды, вызначаючы іх заканамернасці і спецыфіку. Набыццё палітычнай незалежнасці Беларусі і Польшчы прывяло да новага этапа ў асэнсаванні беларуска-польскіх узаемасувязей. Значная колькасць разнастайнага і змястоўнага матэрыялу дазваляе здзейсніць больш паглыблены навуковы аналіз беларуска-польскіх узаемадачынненняў. Такая зацікаўленасць абумоўліваецца судакрананнем нацыянальных інтарэсаў на памежжы аўтахтонных суседзяў, адлюстраваннем вядомых працэсаў у свядомасці і літаратуры беларусаў і палякаў.

Агульнавядома, што польская літаратура знаходзіцца ў цесным культурным узаемадзеянні з іншымі літаратурамі, у тым ліку і з беларускай, дэманструючы разнастайнасць творчых сувязей, шырыню шматлікіх літаратурных паралелей, адметнасць светапогляду нацыянальных пісьменнікаў, іх грамадска-эстэтычных інтарэсаў у кантэксце гісторыка-культурнага жыцця эпохі. На гэтай падставе можна весці размову аб прадуктыўным і натуральным ўплыве польскага мастацкага слова на развіццё і беларускага літаратурнага працэсу. Тут патрэбна найперш узгадаць постаці Я. Каханойскага, А. Міцкевіча, Ю. Славацкага, Ю. Крашэўскага, Ц. Норвіда, Ст. Выспяньскага, Ст. Жэромскага, Я. Івашкевіча і інш.

Своеасаблівы і самабытны польскі паэт Баляслаў Лесьмян (1877–1937) знаходзіцца таксама ў шэрагу гэтых вялікіх творцаў. Паляк па паходжанні, выхаванец кіеўскай культурнай прасторы, еўрапеец па мастацка-літаратурных пошуках, ён пры жыцці не быў ацэнены належным чынам, і толькі пасля смерці адбылося адкрыццё творчай індывідуальнасці Лесьмяна. Апошнім часам творы польскага паэта прызнаны ў якасці найбольш наватарскіх, арыгінальных навукова і творча непаўторных у польскай літаратуры XX стагоддзя, а сам аўтар пасмяротна прызнаны паэтычным геніем.

Два галоўныя матывы праходзяць праз усю творчасць Лесьмяна: стыхія прыроды і таямніца існавання. Прырода для польскага аўтара – гэта не толькі ландшафтны элемент рэчаіснасці, які становіцца аб'ектам эстэтычнага перажывання, а своеасаблівая магутная стыхія, што авалодвае паэтам, захоплівае, уцягвае ў свае таямнічыя глыбіні, апускае ў бездань біялагічнага існавання аж да самых яго вытокаў. Іншы, не менш важны матыў творчасці Лесьмяна – пастаяннае і напружанае асэнсаванне драмы чалавечага існавання. Жыццё, якое часта трактуецца ў лірыцы паэта ў біялагічна-пачуццёвых катэгорыях, было пазначана адбіткам вечнай пустэчы, што

з'яўляецца чалавеку пасля смерці. Больш таго, само жыццё – гэта зман суб'ектыўнага «я». Лесьмян – адзіны польскі паэт «няіснага свету», быцця, якога няма, паэт з'яў, памежных з галюцынацыямі і снам, пясняр таго, што з'яўляецца дзіўным і невымоўным.

Сур'эзнае вывучэнне творчасці Лесьмяна на радзіме і за мяжой распачалося ў 1960-х гг. XX ст., калі ён, побач з Ф. Кафкам, паўстаў у шэрагу даследаванняў польскіх літаратуразнаўцаў як адзін з пачынальнікаў сюррэалізму ў літаратуры. Творы польскага аўтара пачалі актыўна перакладацца на шматлікія мовы свету, а творчасцю гэтага сапраўды вялікага, але ў свой час неразгаданага паэта, былі зацікаўлены перакладчыкі з розных краін, у тым ліку з Расіі і Беларусі.

Вершы Лесьмяна на рускую мову перакладалі Б. Пастернак, М. Пятровых, Б. Слуцкі, Д. Самойлаў, А. Гелескул, Л. Мартынаў і іншыя выдатныя майстры. Публікацыі на рускай мове прадстаўлены выданнямі: «Стихи» [5] і «Безлюдная баллада, или Слова для песни без слов» [4].

У беларускай культурнай прасторы творчасць Б. Лесьмяна засведчана праз пераклады, навуковыя даследаванні, тыпалагічныя перагукі на лейтматыўным, вобразна-выяўленчым і стылёвым узроўнях.

У 1994 г. выходзіць зборнік перакладаў твораў Лесьмяна на беларускую мову «Пан Блішчынскі» [6], дзе сучасны беларускі паэт-перакладчык Алег Мінкін удала робіць спробу «адкрыць для беларускай культуры ў ёй самой цэлы сьвет усялякіх літаратурных інакшасцяў – іншых сэнсаў, фарбаў і правакацыяў думкі, сьвет узнёслай эротыкі й змрочнай пажады, фантастычна салодкай свабоды й вусыцішнага чалавечага страху, – сьвет *неадаптаванага прыгожага пісьменства*» [6, с. 3]. Адзначаючы такую спецыфічную рысу творчасці Лесьмяна, як местачковасць, што парадаксальным чынам выходзіць на сусветны ўзровень, С. Дубавец у прадмове да зборніка адзначае: «Перакладзены на беларускую мову Лесьмян зараз знаходзіць сябе ўзнаёмых вобразах беларускага фальклёру й местачковых паданняў. Урэшце і Беларусь, і Польшча ў часы паэта ўяўлялі сабой адну культурную прастору, якая ўзьнікла ў даўнія часы на тэрыторыі Рэчы Паспалітай...» [6, с. 4]. У зборнік увайшла нізка выбраных твораў Б. Лесьмяна розных гадоў (усяго 56), сярод якіх: «Дзяўчына», «Дусёлак», «Сьвідрыга і Мідрыга», «Пан Блішчынскі», «Актэон», «Пчолы», «Шавец», «Урсула Каханоўская» і інш.

У 1999 г. беларускім літаратурным аб'яднаннем «Белавежа» быў выдадзены зборнік польскай лірыкі XX ст. ў перакладзе на беларускую мову паэтам і літаратуразнаўцам Я. Чыквіным «Лісце срэбнай таполі» [11]. На той час гэта было надзвычайнай падзеяй, бо дагэтуль у такім складзе (прадстаўлена 54 аўтары) беларускамоўны чытач не сустракаўся з польскай паэзіяй. Кніга пачынаецца перакладам верша Б. Лесьмяна «Конь». На жаль, з прычыны абмежаванай прасторы кнігі што Я. Чыквін абмежаваўся перакладам толькі аднаго верша польскага паэта.

Вершы Лесьмяна розных гадоў у перакладзе А. Лойкі змешчаны ў першым томе анталогіі польскай паэзіі «Напярэймы: ад Буга да Варты» [12]. Беларускі перакладчык па-майстэрску перадае асаблівасці светаўспрымання і эстэтычных пошукаў польскага паэта: «глыбіні мар», «дзівы зялёных пушчаў», «залацістыя сны», «казка, што кранае дно нябыту», «вечнасць, якая блішчыць ігрыва»...

Цікавым фактам з'яўляецца і тое, што паэтычны мадэрн Лесьмяна з яго моўнымі эксперыментамі і алегорыяй смерці трапіў у анталогію польскай дзіцячай паэзіі «Каляровая карова» [2], якая выйшла ў 2007 г. Перакладчыца І. Кур'ян вырашыла, што «дзецьмі можна размаўляць не толькі аб небывалым, але і аб сумным, трагічным» [2, с. 201].

У трэцім нумары інтэрнэт-часопіса перакладной літаратуры «ПрайдзіСвет» (2009 г.) [8] прадстаўлены такія вершы Лесьмяна ў перакладзе М. Марысевіч: «Балада пра ружы», «Тры ружы», «Глуханямая», «Вучань шаўца», «Жабрацкая балада».

Навуковаму асэнсаванню сюррэалістычных тэндэнцый у творчасці польскага паэта прысвечаны артыкулы М. Хмяльніцкага «Творчасць Б. Лесьмяна ў кантэксце сюррэалізму» (2000 г.) [13] і «Сюррэалістычныя тэндэнцыі ў творчасці Б. Лесьмяна (2006 г.)» [14].

Імя польскага паэта не абмінула і беларуская энцыклапедычная літаратура: у Беларускай энцыклапедыі ў 18 т. сустракаем пазіцыю Лесьмян (аўтар артыкула С.Дз. Малюковіч) [7].

Творы Лесьмяна прысутнічаюць у практыцы выкладання замежнай літаратуры ў вышэйшых установах. У БДУ абаронены дыпломная праца «Міфалагічныя вобразы ў творчасці Баляслава Лесьмяна» (2007 г.) і магістарская дысертцыя «Міфалагічныя вобразы ў творчасці Б. Лесьмяна і М. Багдановіча» (2008 г.).

У сувязі з заяўленай тэмай актуалізуецца і праблема перакладу. Менавіта дзякуючы такому віду літаратурных сувязей беларускі і польскі чытачы змаглі паўнаўартасна пазнаёміцца з культурай адзін аднаго. Рускі вучоны В. Топараў слушна заўважыў: «Культура заўсёды апелюе да супастаўлення, параўнання; яна не толькі той асяродак, дзе нараджаюцца сэнсы, але і тая прастора, дзе яны абменьваюцца, «праводзяцца» і імкнуцца быць перакладзены з мовы адной культуры на другую» [10, с. 7]. Пераклад, як адзначыў беларускі літаратуразнаўца В. Рагойша, «з'яўляецца найбольш дзейснай формай міжнацыянальных культурных сувязей, сродкам духоўнага ўзаемаўзбагачэння і збліжэння розных народаў» [9, с. 93]. Менавіта пераклад з'яўляецца часткай нацыянальна-культурнага працэса, таму што выступае своеасаблівым пасрэднікам паміж народамі. Гэта той універсальны ключ, дзякуючы якому можна пераадолець моўны бар'ер, у поўнай меры адчуць асаблівасці іншай культуры.

Праблема перакладу твораў Лесьмяна на беларускую мову можа быць звязана з яркай асаблівасцю мовы і стылю польскага паэта. Багацце лексікі яго твораў, шырокае выкарыстанне ім, упоравень з архаізмамі і

дыялектызмамі, уласных неалагізмаў (так званых «лесьмянізмаў» ці «словаўтваральных цудатвораў»), а таксама ломка традыцыйных формаў верша вызначылі месца Лесьмяна як злучнае звяно паміж сімвалістамі і экспрэсіяністамі, сюррэалістамі.

Яго мастацкая мова часта вылучалася менавіта вербальнай надмернасцю, што давала незвычайную сілу выраза, а гэта зменьвала і форму, якая як бы паддаецца некантралюемай магіі слова. Неалагізмы Лесьмяна маюць значэнне ў кантэксце пэўнага твора, яны не функцыянуюць ізалявана. Паэт, ствараючы неалагізмы, часта злучае словы з вельмі далёкім значэннем, напрыклад слова «*бяссмех*» (*bezmiech*): прыстаўка *без-* азначае, што чагосьці няма ў гэтым смеху (аналагічна *bezbrzask*, *bezbożyna*, *bezcel*, *bezgwar*). Таксама сярод новатвораў Лесьмяна шмат дзеясловаў з прыстаўкай у сярэдзіне слова (*zaniedyszeć*, *zanieistnieć*), назоўнікаў з суфіксам *-ość-* (*-оць-*) (*bezporność*, *najdalszość*, *niewyśpiwność*). Новыя словы Лесьмяна, часта пабудаваныя з двух слоў, утвараюць адзін з адным іншую – метафарычную – цэласнасць. Гэтыя словы не існуюць ізалявана, яны маюць сэнс толькі ў кантэксце, у якім ужыты, хоць пры гэтым ніколі нельга быць упэўненым у адназначнасці разумення гэтых метафарычных канструкцый. Менавіта за кошт гэтага адбываецца пашырэнне семантыкі тэксту, пашырэнне лексічнага складу, што служыць важнай падставай для пашырэння межаў быцця: у Лесьмяна ўсё жыве, рухаецца, трансфармуецца.

Створаныя такім чынам неалагізмы цалкам выяўляюць асноўныя прыныцы паэта: пазіцыя пра моўную вынаходлівасць, перакананасць у тым, што паэзія – гэта першабытная мова, крэатыўнае стаўленне да мовы, а таксама закранаюць у адрасата патайныя струны ўражлівасці, памяці і ўяўлення.

Можна казаць аб тым, што падобнае творчае стаўленне да мовы, хутчэй за ўсё, было вынікам шматкультурнасці і мастацкай стратэгіі Лесьмяна. Добрае веданне іншых моў (у тым ліку рускай і украінскай) дазволіла яму паглыбіцца ў гісторыю і развіццё уласную словаўтваральную знаходлівасць.

Адзначаная своеасаблівасць мовы і стылю Лесьмяна ставіць перад беларускімі перакладчыкамі задачу максімальнай аўтэнтычнасці паняццяў пры перакладзе яго твораў, каб захаваць экспрэсіўнае значэнне лесьмянаўскага слова ці словазлучэння. Актуальнымі пры перакладзе твораў польскага паэта з'яўляюцца наступныя параметры адэкватнасці перадачы вобразных сродкаў у плане зместу:

- семантычнай інфармацыі вобразамі той мовы, на якой робіцца пераклад (у дадзеным выпадку – беларускай);
- эмацыйна-ацэнкавай інфармацыі;
- экспрэсіўнай інфармацыі;
- эстэтычнай інфармацыі.

Падводзячы вынік, можна сказаць, што паэтычная творчасць Баляслава Лесьмяна трывала ўвайшла ў сістэму беларускай літаратуры на ўзроўні ведання яго імя, аналізу яго творчасці (у тым ліку і супастаўляльнага аналізу

з беларускімі творцамі), навуковых даследаванняў айчынных вучоных, а таксама ў кантэксце разнастайных перакладаў, што спрыяе актуалізацыі і папулярызацыі творчай спадчыны польскага паэта ў нашай краіне.

Літаратура

1. Иващенко М. Каляровая карова / Антологія польскай дзетскай паэзіі // Всемирная литература. – 2007. – № 4. – С. 200-202.
2. Каляровая карова: Анталогія польскай дзіцячай паэзіі / Пер. з польскай і ўклад. І. Кур'ян // Мінск, 2007.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. М., 1990.
4. Лесьмян Б. Безлюдная баллада, или Слова для песни без слов. М., 2006.
5. Лесьмян Б. Стихи. / Пер. и вступ. статья А. Гелескула // М., 1971.
6. Лесьмян Б. Пан Блішчынскі: Вершы / Пер. с польск. А. Мінкіна – Мінск, 1994.
7. Малюковіч С. Дз. Лесьмян. // Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. Т. 9. Мн.: БелЭн, 1999. – С. 220.
8. Марысевіч М. // ПрайдзіСвет. – 2009. – № 3. Рэжым доступу: <http://prajdzisvet.org/kit/19>.
9. Рагойша В.П. Кантакты: Літаратурна-крытычныя артыкулы, эсэ. Мінск, 1982.
10. Топоров В.П. Пространство культуры и встречи в нем / Восток – Запад. Исследования. Переводы. Публикации. Вып. 4-й. – М., 1987.
11. Лісце срэбнай таполі: 3 польскай лірыкі XX ст. / Выбраў і пераклаў Чыквін Я. Беласток, 1999.
12. Напярэймы: ад Буга да Варты: Анталогія польскай паэзіі. У 2-х т. Т. 1. / Пер. з польскай А. Лойкі. – Мн.: «Энцыклапедыкс», 2003. – 386 с.
13. Хмяльніцкі М. Творчасць Б. Лесьмяна ў кантэксце сюррэалізму // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай» (Мінск, 12–14 кастрычніка 1999 г.). У 2 ч. Ч. 2. – Мінск, 2000. – С. 231–234.
14. Хмяльніцкі М., Каляда І. Сюррэалістычныя тэндэнцыі ў творчасці Б. Лесьмяна // Паланістыка – Полоністыка – Polonistyka 2006. / рэд. А. Кіклевіч, С. Важнік. – Мінск, 2006. – С. 365–375.